

بررسی رابطه دینداری و سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان

دانشگاه اصفهان

حسین مسعودنیا^۱؛ داود نجفی^۲
علی خداوردی^۳؛ یزدان سلیمی^۴

چکیده

هدف: این مقاله با هدف بررسی رابطه میان دینداری و سرمایه اجتماعی دانشجویان در دانشگاه اصفهان انجام شد. **روش:** روش تحقیق در جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها، پیمایشی است. این مطالعه بر روی ۲۳۴ نفر از دختران و پسران دانشجوی دانشگاه اصفهان صورت گرفته است؛ برای جمع‌آوری اطلاعات، از پرسشنامه استفاده شده و اعتبار آن، به روش صوری و پایایی آن، به کمک آماره آلفای کرونباخ سنجیده شده است. داده‌ها از طریق نرم‌افزار اس.پی.اس.اس تجزیه و تحلیل شدند. سرمایه اجتماعی با استفاده از الگوی فوکویاما در چهار بُعد هنجارهای نهادی، ساختمان‌های خودجوش، برون‌زاد ساختمان‌های طبیعی مورد تحلیل قرار گرفت. **یافته‌ها:** یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که به غیر از متغیر برون‌زاد ساختمان‌های طبیعی که رابطه معناداری با دینداری ندارد، بقیه ابعاد سرمایه اجتماعی (هنجارهای نهادی، ساختمان‌های خودجوش) رابطه‌ای مستقیم و معنادار با میزان دینداری افراد دارد. **نتیجه‌گیری:** نتیجه پژوهش حاکی از آن است که عقاید مذهبی تأثیر مثبتی روی سرمایه اجتماعی دارد و سبب افزایش میزان سرمایه اجتماعی در سطح جامعه می‌شود.

واژگان کلیدی: هنجارهای نهادی، ساختمان‌های خودجوش، برون‌زاد ساختمان‌های طبیعی، عقاید - مناسک، اخلاق.

♦ دریافت مقاله: ۹۱/۱۱/۳۰؛ تصویب نهایی: ۹۲/۰۳/۰۷.

۱. دکترای علوم سیاسی؛ استادیار دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول) / آدرس: اصفهان، میدان هزارجریب، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، گروه علوم سیاسی / شماره: ۰۳۱۱۷۹۳۵۱۱۱ / Email: hmass2005@yahoo.com
۲. دانشجوی دکترای علوم سیاسی دانشگاه اصفهان.
۳. دانشجوی دکترای علوم سیاسی دانشگاه اصفهان.
۴. کارشناس ارشد علوم سیاسی دانشگاه تهران.

الف) مقدمه

یکی از مهم‌ترین مسائل برای دولتمردان در عصر گسترش ارتباطات و جهانی شدن، موضوع سرمایه اجتماعی و تقویت آن است. اهمیت این موضوع از آنجا ناشی می‌شود که جهانی شدن در حوزه سیاسی و فرهنگی، امکان نوعی واهمگرایی را به خصوص در جوامع چند فرهنگی فراهم کرده است. حال آنکه در نقطه مقابل، سرمایه اجتماعی با اشاره به ارزشها و هنجارهای مشترک بین اعضای یک گروه اجتماعی، به صورت ناخودآگاه شکل گرفته و انسجام اجتماعی بین آن گروه اجتماعی را برای نیل به اهداف مشترک فراهم می‌سازد. به نظر می‌رسد با توجه به ایفای چنین نقشی از سوی سرمایه اجتماعی، یکی از عوامل مؤثر در کاهش پیامدهای جهانی شدن در حوزه انسجام ملی در جوامع، تقویت سرمایه اجتماعی است. تا آنجا که به جوامع اسلامی مانند ایران مربوط می‌شود، آموزه‌های اسلام در ابعاد اعتقادی، اخلاقی و فقهی، منجر به پیدایی و تقویت سرمایه اجتماعی در شکل درون‌گروهی در مرحله ابتدایی و برون‌گروهی در مرحله بعد می‌شود. در آموزه‌های اسلام، عناصر، مؤلفه‌ها و شاخصهایی از جنس سرمایه اجتماعی وجود دارد که در ابعاد اعتقادی، اخلاقی و احکامی متبلور است. (علینی، ۱۳۹۱: ۲)

در رابطه با تأثیر دین اسلام در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی، پارسونز بر این باور است که در اسلام، زمینه بروز سرمایه اجتماعی به خاطر جهت‌گیری مثبت آن به سوی دنیا و نسبت به جامعه و سیاست و تأکید فراوان بر مسئولیتهای اجتماعی مؤمنان به مراتب بیشتر و مؤثرتر از دیگر ادیان است (پارسونز، ۱۳۷۹: ۷۱). بنابر این، مبانی ارزشی اسلام به طرق مختلف، نقش مهمی در ایجاد سرمایه اجتماعی - به مثابه یکی از پدیده‌های مهم اجتماعی و مورد نیاز جامعه نوین - ایفا می‌کنند.

جمهوری اسلامی ایران از جمله کشورهایی است که موضوع سرمایه اجتماعی برای رهبران آن اهمیت خاص دارد؛ زیرا این کشور از یک سو بر اساس سند چشم‌انداز به دنبال تبدیل شدن به الگویی توسعه‌یافته برای جوامع اسلامی است و از سوی دیگر، پیامدهای جهانی شدن و سیاست بین‌الملل انسجام اجتماعی، آن را در معرض چالش قرار داده است. لذا با توجه به چنین موضوعی، توجه به عوامل تقویت‌کننده سرمایه اجتماعی، که یکی از مهم‌ترین آنها دین و باورهای دینی است، برای تقویت وفاق ملی در ایران مهم است. این مهم از آنجا ناشی می‌شود که نظام سیاسی ایران، یک نظام دینی است و ارزشها و هنجارهای رایج در

جامعه، بیشتر ماهیت دینی دارد. با توجه به چنین پیشینه‌ای، محور اصلی پژوهش حاضر را این سؤال تشکیل می‌دهد که دین و باورهای دیگر (هویت دینی) چه نقشی در تکوین و تقویت سرمایه اجتماعی دارند؟ برای تسهیل در امر پژوهش، دانشجویان دانشگاه اصفهان به عنوان مطالعه موردی پژوهش انتخاب شدند. انتخاب دانشجویان به دلیل جوان بودن جامعه ایران و نقش طبقه متوسط جدید در تحولات جوامعی مانند ایران است. روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-پیمایشی است؛ بدین معنا که ابتدا مفاهیم و واژه‌های پژوهش، توصیف و سپس با استفاده از شیوه پیمایشی تأثیر هویت دینی از دو بُعد مناسک مذهبی و اخلاقی بر سرمایه اجتماعی با نظرسنجی از دانشجویان دانشگاه اصفهان مورد سنجش قرار گرفته است.

ب) چارچوب نظری

در میان عناصری که موجب سرمایه اجتماعی‌اند یا حتی به عنوان سرمایه اجتماعی قلمداد می‌شوند، نقش دین و هویت دینی را نباید نادیده گرفت. صاحب‌نظران متعددی مانند فوکویاما^۱، پوتنام^۲، کلمن^۳ و ... از دین و هویت دینی به عنوان عامل به وجود آورنده سرمایه اجتماعی یاد کرده‌اند. مذهب یکی از عوامل سازنده کارکردهایی است که سرمایه اجتماعی می‌تواند آنها را داشته باشد و افراد بر حسب دین و مذهبی که دارند ممکن است منشأ مشارکتهای گوناگون اجتماعی و مدنی باشند (الوانی و تقوی، ۱۳۸۰: ۱۳). بنابر این، رابطه بین نهادهای اجتماعی، دین و هویت دینی و شبکه‌های ارتباطی افراد، توجه جامعه‌شناسان زیادی را به خود جلب کرده است؛ چرا که شبکه‌های اجتماعی که از طریق هویت دینی شکل می‌گیرند، می‌توانند به عنوان منشأ و مبنایی در جهت ایجاد و حفظ سرمایه اجتماعی عمل کنند. برخی از صاحب‌نظران به بررسی تأثیراتی که هویت دینی بر سرمایه اجتماعی و بالعکس دارد، پرداخته‌اند؛ هر چند در نظرات و دیدگاههای ایشان، اشاره به این تأثیر و رابطه، به صورت غیر محسوس وجود دارد.

1. Fukuyama

2. Putnam

3. Colman

کلمن، یکی از عوامل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی را دین و هویت دینی می‌داند. وی معتقد است ایدئولوژی از طریق تحمیل این ایده به فرد که به سود کسی یا چیزی غیر از خودش عمل کند، موجد سرمایه اجتماعی است. در واقع؛ دین و هویت دینی قادر است فروبستگی شبکه‌های اجتماعی روابط را تقویت کند؛ به گونه‌ای که روابط اجتماعی را افزایش داده، باعث افزایش سرمایه اجتماعی شود. (کلمن، ۱۳۷۷: ۱۵۴)

یکی دیگر از نظریه‌پردازانی که در مورد رابطه بین دین و هویت دینی با سرمایه اجتماعی اظهار نظر کرده، فوکویاما است. وی در تقسیم‌بندی منابع سرمایه اجتماعی، آن را به دو دسته بیرونی و درونی تقسیم کرده است و یکی از منابع بیرونی را دین و هویت دینی عنوان می‌کند. او بر این باور است که دین و هویت دینی، یکی از سرچشمه‌های سرمایه اجتماعی است (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۶۳). طبق نظر وی، ادیان و مذاهب با ترویج اندیشه‌هایی چون: صداقت، اعتماد، مشارکت و ایثار، موجب افزایش سرمایه اجتماعی می‌شوند؛ اما او این قاعده را عام نمی‌داند و معتقد است تنها ادیانی می‌توانند در این زمینه موفق عمل کنند که علاوه بر ایجاد اعتماد داخلی، زمینه برقراری روابط مؤثر و مفید را با دیگر گروه‌های مذهبی متفاوت ایجاد کنند.

کاندلند^۱ نیز در این رابطه معتقد است که دین از طریق ایجاد شبکه‌های اجتماعی و خانوادگی و تشویق ارتباط با سایر هم‌نوعان و اعمال هنجارهای همبستگی، می‌تواند منبع مهمی در جهت خلق و حفظ سرمایه اجتماعی باشد (کاندلند، ۲۰۰۱). پریس و آکسین^۲ با تحسین سازمان‌های مذهبی در جهت تشویق افراد جامعه به داشتن روابط خوب، همراه با اعتماد به اعضای خانواده و دیگر اعضای جامعه، بر این باورند که حضور در مناسک مذهبی، کنش متقابل افراد را بیشتر می‌کند و در نتیجه، باعث شکل‌گیری روابط پایدار و مثبت در بین آنها می‌شود که این امر بر شکل‌گیری و حفظ سرمایه اجتماعی تأثیر بسزایی دارد (پریس و آکسین، ۱۹۹۸). ایوانز^۳ نیز بر نقش مناسک دینی در بهبود کنش‌های متقابل افراد در پیوند و اعتماد آنها به یکدیگر تأکید می‌کند و بر این باور است که رفتار دینی با سایر مومنان، دوستان و اعضای خانواده می‌تواند گامی در جهت ایجاد سرمایه اجتماعی تلقی شود. (ایوانز، ۱۳۸۰: ۶۵)

1. Candland

2. Pearce & Axinn

3. Evans

بررسی رابطه دینداری و سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان دانشگاه اصفهان ۴۴۱

در یک جمع‌بندی باید گفت که تمامی دیدگاه‌های ارائه شده درباره تبیین رابطه دین و هویت دینی با سرمایه اجتماعی، بر این باورند که هویت دینی افراد از یک سو باعث تقویت روابط افراد دیندار با هم و از سوی دیگر، باعث حضور آنها در مناسک مذهبی شده، این حضور باعث خلق شبکه‌های روابط اجتماعی می‌شود که در نتیجه، ایجاد این شبکه‌ها موجب فروبستگی روابط اجتماعی افراد جامعه با یکدیگر می‌شود که این امر همبستگی هر چه بیشتر در سطح جامعه را به دنبال دارد. بنابر این، شبکه‌های روابط اجتماعی شکل‌گرفته در پرتو هویت دینی، منجر به توزیع مشارکت میان افراد جامعه شده که منبع مهمی در ایجاد و سرمایه اجتماعی و حفظ آن است.

با توجه به دیدگاه‌های نظری مطرح شده در رابطه با دین و هویت دینی و سرمایه اجتماعی که پیش‌تر به آنها اشاره شد، چارچوب نظری پژوهش حاضر بر مبنای نظریه فوکویاما پی‌ریزی شده که بر اساس آن، منابع سرمایه اجتماعی به چهار سطح هنجارهای نهادی، ساختمان‌داری خودجوش، برون‌زاد ساختمان‌داری و هنجارهای طبیعی تقسیم می‌شوند و دین و هویت دینی در زمره منابع بیرونی سرمایه اجتماعی قرار دارد.

فوکویاما سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی می‌داند که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه و پایین آمدن هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌شود. فوکویاما سرمایه اجتماعی را به عنوان یک پدیده جامعه‌شناختی مورد توجه قرار می‌دهد. به نظر او، سرمایه اجتماعی با شعاع اعتماد ارتباط تنگاتنگی دارد؛ هر اندازه شعاع اعتماد در یک گروه اجتماعی گسترده‌تر باشد، سرمایه اجتماعی نیز زیادتر خواهد بود و به تبعیت از آن، میزان همکاری و اعتماد متقابل اعضای گروه نیز افزایش خواهد یافت (فوکویاما، ۱۹۹۹: ۲۲۰-۲۱۵). او مفهوم شبکه را در ارتباط با سرمایه اجتماعی مطرح می‌کند: از دیدگاه فوکویاما، شبکه به عنوان نوعی سازمان رسمی به تعریف درنیامده، بلکه به صورت یک ارتباط اخلاقی، مبتنی بر اعتماد تعریف می‌شود. شبکه، گروهی از عواملان منفردی است که در هنجارها یا ارزشهای فراتر از ارزشها و هنجارهای لازم برای داد و ستدهای متداول بازار مشترکند. هنجارها و ارزشهایی که در این تعریف جای می‌گیرند، از هنجار ساده و دوسویه مشترک بین دو دوست گرفته تا نظامهای ارزشی پیچیده که مذاهب سازمان‌یافته ایجاد کرده‌اند، ادامه می‌یابد. (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۶۹)

ج) تعریف عملیاتی متغیرها

۱. سرمایه اجتماعی: فوکویاما سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی می‌داند که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه و پایین آمدن هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌شود. وی سرمایه اجتماعی را به عنوان یک پدیده جامعه‌شناختی مورد توجه قرار می‌دهد. به نظر او، سرمایه اجتماعی با شعاع اعتماد ارتباط تنگاتنگ دارد؛ هر چه شعاع اعتماد در یک گروه اجتماعی گسترده‌تر باشد، سرمایه اجتماعی نیز زیادتر خواهد بود و به تبع آن، میزان همکاری و اعتماد متقابل اعضای گروه نیز افزایش خواهد یافت. فوکویاما منابع ایجادکننده سرمایه اجتماعی را چنین برمی‌شمارد:

- هنجارهایی که به لحاظ نهادی ساخته شده‌اند و منتج از نهادهای رسمی مانند دولت و نظامهای قانونی‌اند؛

- هنجارهایی که خودجوش و برخاسته از کنشهای متقابل اعضای یک جامعه‌اند؛

- ساختمان‌های برون‌زاد که برخاسته از اجتماعی غیر از اجتماع مبداء خودشان هستند و می‌توانند از ایدئولوژی، فرهنگ و تجربه تاریخی مشترک نشئت بگیرند؛

- هنجارهایی که از طبیعت ریشه گرفته‌اند؛ مثل خانواده، نژاد و قومیت. (همان: ۸۷-۱۰۷)

۲. دینداری: دینداری یا تدین^۱ عبارت است از التزام فرد به دین مورد قبول خویش. این التزام در مجموعه‌ای از اعتقادات، احساسات و اعمال فردی و جمعی که حول خداوند (امر قدسی) و رابطه ایمانی با او دور می‌زند، سامان می‌یابد (طالبان، ۱۳۸۴). دینداری به بیان کلی؛ یعنی داشتن اهتمام دینی، به نحوی که نگرش، گرایش و کنشهای فرد را متأثر کند (شجاعی زند، ۱۳۸۴: ۳۶). در واقع؛ دینداری، صفت و حالت انسان درباره دین است. ر این تحقیق به پیروی از این الگو و با بررسی موارد کاربرد دین به مفهوم دینداری و پایبندی افراد به محورهای اساسی دین، مفهوم دین تعریف عملیاتی شد که پس از انجام تحقیق مقدماتی و با توجه به پژوهش آذربایجانی (۱۳۸۲)، در دو متغیر اعتقادی- مناسک و اخلاق سنجیده می‌شود.

د) مروری بر ادبیات تحقیق

در مورد تأثیر هویت دینی بر سرمایه اجتماعی و بالعکس، تحقیقاتی در داخل و خارج انجام شده است که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود.

آذربایجانی (۱۳۸۲) در کتاب خود با عنوان «تهیه و ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام»، یک مقیاس (پرسشنامه) را که به صورت کمی بتواند مؤلفه‌های مذهبی بودن را به طور کلی و به ویژه بر اساس معیارهای مستفاد از مکتب اسلام اندازه‌گیری و مراتب یا درجات آن را نیز مشخص کند، عرضه کرده است.

قاسمی و امیری /سفرجانی (۱۳۸۹) در تحقیقی با عنوان «تبیین جامعه‌شناختی تأثیر دینداری بر سرمایه اجتماعی درون‌گروهی در شهر اصفهان» به ارائه تبیین نظری و تجربی الگوی تحلیلی پرداختند که در آن، دینداری و ابعاد آن در نقش متغیر بیرونی و سطح سرمایه اجتماعی در نقش سطح متغیر درونی تعریف شده‌اند. نتیجه مطالعه آنها نشان می‌دهد که اکثر افراد نمونه به لحاظ سطح دینداری، در سطح متوسط و بالاتر و تنها درصد کمی از آنها در سطح ضعیف قرار داشته‌اند.

سروش و افراسیابی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «سرمایه اجتماعی، هویت و مشارکت اجتماعی»، به بررسی میزان مشارکت اجتماعی جوانان و ارتباط آن با سرمایه اجتماعی و هویت پرداخته‌اند. نتایج تحقیق آنها گویای سطح پایین مشارکت اجتماعی در میان جوانان است. همچنین نتایج تحقیق آنها بیانگر این است که در بُعد ذهنی، جوانان آجویای مشارکتند، اما میزان نازل سرمایه اجتماعی جدید در شبکه‌های اجتماعی که باید به عنوان منبع توانمندکننده عمل کند، به آنها اجازه مشارکت عملی را نمی‌دهد. آنها همچنین دریافتند جوانانی که دارای هویت ملی و دینی قوی‌تر و هویت جنسی مدرن‌تری‌اند، مشارکت بیشتری دارند.

واتناو^۱ (۲۰۰۲) در تحقیقی با عنوان «مشارکتهای مذهبی و سرمایه اجتماعی برون‌گروهی بر روی جمعیت بزرگسالان آمریکا»، نشان داده است که مشارکتهای مذهبی و انجام مناسک دینی مانند حضور در کلیسا، هیچ رابطه معناداری با میزان سرمایه اجتماعی برون‌گروهی ندارد؛ اما

یافته‌های وی حاکی از آن است عضویت در یک اجتماع دینی و انجام مناسک دینی و دینداری، معنادارترین رابطه را با سرمایه اجتماعی درون‌گروهی دارد.

بیکر و اسمیت^۱ (۲۰۱۰) در تحقیقی با عنوان «سرمایه اجتماعی، مذهبی و معنوی»، به بررسی ابعاد این متغیرها و ارتباط آنها با ایمان مبتنی بر انگیزه و مشارکت در جامعه مدنی انگلستان پرداخته‌اند. هدف آنها در تحقیق مذکور این بوده است که بین دو نظریه سرمایه اجتماعی و سرمایه‌های مذهبی و معنوی در بافت پیچیده و متنوع سکولار جامعه انگلستان پلی بزنند و ارتباطی برقرار کنند. نتایج حاصل از تحلیل عاملی آنها نشان می‌دهد که عناصر جداگانه هر یک از نظریه‌های سرمایه اجتماعی و سرمایه‌های مذهبی و معنوی می‌تواند تا حدودی توضیح‌دهنده این زمینه متنوع و پیچیده باشد. آنها با مقایسه پاسخهای افراد از مذاهب مختلف، شامل مسلمان، یهودی، بودایی، کاتولیک رومی و پیروان کلیسای انگلیکان، به این نتیجه رسیدند که تغییرات قابل توجهی که در این زمینه اتفاق می‌افتد، مربوط به الهیات و جهان‌بینی‌های مختلف این افراد است.

هایپکینز^۲ (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان «دین و سرمایه اجتماعی؛ اهمیت هویت»، به بررسی این مسئله می‌پردازد که چگونه درک ما از هویت دینی ممکن است از طریق نظریه‌پردازی اجتماعی- روانی در هویت گروهی تغییر کند. او با بررسی طیف وسیعی از عوامل مؤثر جامعه‌شناختی و روانی- اجتماعی در مورد اسلام و هویت مسلمانان، به توسعه الگوی تحقیقاتی خود جهت مشاهده هویت دینی می‌پردازد و استدلال می‌کند که هویت دینی یک برساخته اجتماعی است و در فرایند اجتماعی ساخته می‌شود. وی نتیجه می‌گیرد هویت دینی افراد، متأثر از سرمایه اجتماعی آنهاست و هر اندازه میزان سرمایه اجتماعی افراد بالا باشد، به همان میزان نیز هویت دینی و پایبندی افراد به دین مورد پذیرش خود بالا خواهد بود.

1. Christopher Baker and Greg Smith

2. Nick Hopkins

هـ) روش شناسی

روش مورد استفاده در این تحقیق، روش پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق حاضر، شامل کلیه دانشجویان دانشگاه اصفهان از تمامی رشته‌ها در مقطع کارشناسی در سال تحصیلی در سال ۹۲-۱۳۹۱ بوده است. حجم نمونه، ۲۵۰ نفر بود که به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شدند؛ بدین صورت که ۲۵۰ نفر به عنوان نمونه اولیه انتخاب شدند و بعد از حذف پرسشنامه‌های مخدوش، ۲۳۴ پرسشنامه باقی ماند. هر دانشکده به عنوان یک خوشه و در دانشکده، هر کلاس به عنوان یک خوشه در نظر گرفته شد. ابزارهای سنجش شامل دو پرسشنامه بود که عبارتند از:

۱. آزمون هویت دینی: مقیاس هویت دینی با استفاده از منابع اسلامی، شامل قرآن و احادیث معتبر، در پژوهشگاه حوزه و دانشگاه توسط آقای آذربایجانی، روحانی روان‌شناس ساخته شده است. این مقیاس، ۱۰ مقوله را شامل رابطه انسان با خدا، رابطه انسان و آخرت، رابطه انسان با اولیای دین، اخلاق فردی، روابط اجتماعی، معیشت، خانواده، ابعاد جسمی و انسان و طبیعت مورد سنجش قرار می‌دهد. این مقیاس دارای دو زیرمقیاس شامل عقاید و مناسک و اخلاق است. مقیاس سنجش دینداری دارای ۷۰ سؤال چهارگزینه‌ای است. نمره شخص در این مقیاس در دامنه ۷۰ تا ۲۸۰ متغیر است. این مقیاس را در ایران، دکتر آذربایجانی (۱۳۸۲) اعتباریابی کرده است. پایایی مقیاس از طریق محاسبه آلفای کرونباخ برای زیرمقیاس عقاید و مناسک ۰/۹۴، برای زیرمقیاس اخلاق ۰/۷۹ و برای کل مقیاس ۰/۹۳ گزارش شده است. همچنین به منظور محاسبه روایی مقیاس، از دو روش روایی سازه و روایی محتوا استفاده شده است. نتایج در هر دو مورد، بیانگر روایی مناسب مقیاس است.

۲. پرسشنامه سرمایه اجتماعی: برای سنجش سرمایه اجتماعی از پرسشنامه استفاده شد. این پرسشنامه با بهره‌گیری از مقیاس لیکرت توسط محقق ساخته شد که دارای ۲۷ پرسش است. برای تعیین روایی و اعتبار ابزار تحقیق، ابتدا پرسشهای متعددی به وسیله چند نفر، متشکل از استادان علوم سیاسی و علوم اجتماعی، مطرح و پس از بحث و بررسی، تعداد ۲۷ پرسش انتخاب شد و بعد از ویرایش لازم و به منظور اطمینان بیشتر، روی یک گروه ۴۰ نفری (۲۰ نفر پسر و ۲۰ دختر) به صورت آزمایشی اجرا شد. در این پژوهش نیز ضرایب پایایی این مقیاس به روش آلفای کرونباخ برابر ۰/۷۲ درصد بوده است. مطالعات درباره اعتبار

آزمون بر اساس نمونه مشابه و محاسبه ضریب همسانی درونی، نشان می‌دهد این پرسشنامه از روایی و پایایی بالایی سود می‌برد. این پرسشنامه به چهار سطح هنجارهای نهادی، ساختمندی خودجوش، برونزاد ساختمندی و هنجارهای طبیعی تقسیم شد. این مقیاس، ابزاری برای سنجش میزان مشارکت سیاسی افراد است که نمره‌گذاری هر پرسش بر روی یک پیوستار از «۰» (کاملاً موافقم) تا «۴» (کاملاً مخالفم) می‌باشد.

(و) یافته‌های پژوهش

به منظور ارائه تصویر روشن‌تری از وضعیت متغیرهایی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفتند، در جدول ۱، برخی یافته‌های توصیفی از قبیل میانگین و انحراف استاندارد ابعاد سرمایه اجتماعی و هویت دینی گزارش شده است.

جدول ۱: میانگین و انحراف استاندارد نمرات شرکت‌کنندگان در هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی و هویت دینی

متغیرها	میانگین	انحراف معیار	متغیرها	میانگین	انحراف معیار
هنجارهای نهادی	۱۳.۵۳۸۵	۳.۴۸۸۲۲	اعتقادی-مناسکی	۹۱.۹۷۸۶	۱۸.۱۸۷۹۳
ساختمندی خودجوش	۱۸.۷۱۷۹	۴.۸۷۰۲۷	اخلاقی	۶۱.۲۳۰۸	۱۳.۴۹۸۲۳
برونزاد ساختمندی	۱۸.۸۲۴۸	۴.۸۶۱۶۶	کل دینداری	۱.۵۳۲۱	۳۸.۸۱۷۷۵
هنجارهای طبیعی	۱۶.۳۳۳۳	۴.۴۵۶۰۲			

جدول ۱، میانگین و انحراف استاندارد نمرات شرکت‌کنندگان را در هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی و دینداری نشان می‌دهد. میانگین هنجارهای نهادی و ساختمندی خودجوش به ترتیب: ۱۳.۵۳ و ۱۸.۷۱ به دست آمده و میزان ساختمندی خودجوش تا حدودی بالاتر از میزان هنجارهای نهادی است. میانگین برونزاد ساختمندی و هنجارهای طبیعی ۱۸.۸۲، ۱۶.۳۳ به دست آمده است که بر این اساس میزان برونزاد ساختمندی در میان دانشجویان بیشتر از ابعاد دیگر سرمایه اجتماعی است. در پرسشنامه دینداری، میانگین بُعد دینداری اعتقادی-مناسکی ۹۱.۹۷ و میانگین بُعد دینداری اخلاقی ۶۱.۲۳ است. میانگین نمره کل دینداری (که از

بررسی رابطه دینداری و سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان دانشگاه اصفهان ۴۴۷

جمع مقادیر حیطه‌های دینداری به دست آمده است) ۱.۵۳۲۱ و انحراف استاندارد آن ۳۸.۸۱ به دست آمده است.

جدول ۲: همبستگی ابعاد سرمایه اجتماعی و هویت دینی

متغیرها	اعتقادی-مناسکی	اخلاقی	کل دینداری
هنجارهای نهادی	۰.۶۰۷**	۰.۶۹۵**	۰.۶۵۹**
ساختمندی خودجوش	۰.۶۰۹**	۰.۷۰۱**	۰.۶۶۲**
برونزاد ساختمندی	۰.۵۹۱**	۰.۶۸۶**	۰.۶۴۵**
هنجارهای طبیعی	۰.۶۲۰**	۰.۷۲۴**	۰.۶۷۸**

**Correlation is significant at; $P < 0/01$

جدول ۲ همبستگی ساده (پیرسون) هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی را با دینداری نشان می‌دهد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، تمام همبستگی‌ها در سطح ($p < 0/01$) معنادار است. بالاترین میزان همبستگی مربوط به رابطه ساختمندی خودجوش با دینداری- اخلاقی و کمترین میزان مربوط به رابطه برونزاد ساختمندی با بعد اعتقادی- مناسکی است.

برای بررسی رابطه چندگانه سرمایه اجتماعی با هر یک از ابعاد هویت دینی، از تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شد. جدول ۳، نتایج الگوی رگرسیونی را به ازای رابطه سرمایه اجتماعی و ابعاد آن شامل هنجارهای نهادی، ساختمندی خودجوش، برونزاد ساختمندی و هنجارهای طبیعی با هر یک از ابعاد هویت دینی و میزان کل هویت دینی نشان می‌دهد.

جدول ۳: نتایج الگوی رگرسیون به ازای رابطه سرمایه اجتماعی و هویت دینی

متغیر پیش‌بین	متغیر ملاک	R	R2	R2 تعدیل شده	خطای استاندارد برآورد	F	sig
ابعاد سرمایه اجتماعی	اعتقادی- مناسکی	۰.۷۰۵	۰.۴۹۶	۰.۴۸۸	۳۰.۹۱۴۰۶	۵۶.۴۳۶	۰.۰۰۰
	اخلاقی	۰.۸۱۵	۰.۶۶۴	۰.۶۵۹	۱۶.۰۶۸۱۹	۱۱۳.۳۴۷	۰.۰۰۰
	کل دینداری	۰.۷۶۸	۰.۵۹۰	۰.۵۸۲	۴۴.۴۷۱۴۰	۸۲.۲۳۷	۰.۰۰۰

جدول ۳، معادله رگرسیون رابطه میان میزان ابعاد سرمایه اجتماعی را با دینداری را به تصویر می‌کشد. مقدار ضریب همبستگی چندگانه میان متغیر مستقل مذکور و بعد اعتقادی- مناسکی برابر ۰.۷۰ است. مقدار ضریب تعیین ۰.۴۹ بیان‌کننده تبیین ۴۹ درصد از واریانس

متغیر وابسته با ابعاد سرمایه اجتماعی پاسخگویان در جمعیت نمونه است. با توجه به مقدار ضریب تعیین تعدیل شده ۰.۴۸، ۴۸ درصد از واریانس بعد اعتقادی- مناسکی دانشجویان در جامعه آماری با این متغیر تبیین می‌شود. مقدار $F=56.43$ و سطح معناداری ۰.۰۰ رابطه معنادار آماری میان میزان ابعاد سرمایه اجتماعی و بعد اعتقادی- مناسکی دانشجویان را به تصویر می‌کشد. همچنین بر اساس یافته‌های پژوهش، مقدار ضریب همبستگی چندگانه میان متغیر مستقل ابعاد سرمایه اجتماعی و بُعد اخلاقی برابر ۰.۸۱ است. مقدار ضریب تعیین ۰.۶۶ بیان‌کننده تبیین ۶۶ درصد از واریانس متغیر وابسته با ابعاد سرمایه اجتماعی پاسخگویان در جمعیت نمونه است. با توجه به مقدار ضریب تعیین تعدیل شده ۰.۶۵، ۶۵ درصد از واریانس بعد اخلاقی دانشجویان در جامعه آماری با این متغیر تبیین می‌شود. مقدار $F=113.34$ و سطح معناداری ۰.۰۰ رابطه معنادار آماری میان ابعاد سرمایه اجتماعی و بُعد اخلاقی دانشجویان را به تصویر می‌کشد. سرانجام، مقدار ضریب همبستگی چندگانه میان متغیر مستقل ابعاد سرمایه اجتماعی و کل دینداری برابر ۰.۷۶ است. مقدار ضریب تعیین ۰.۵۹ بیان‌کننده تبیین ۵۹ درصد از واریانس متغیر وابسته با ابعاد سرمایه اجتماعی پاسخگویان در جمعیت نمونه است. با توجه به مقدار ضریب تعیین تعدیل شده ۰.۵۸، ۵۸ درصد از واریانس کل دینداری دانشجویان در جامعه آماری با این متغیر تبیین می‌شود. مقدار $F=82.23$ و سطح معناداری ۰.۰۰ رابطه معنادار آماری میان میزان ابعاد سرمایه اجتماعی و کل دینداری دانشجویان را به تصویر می‌کشد.

جدول ۴: ضرایب رگرسیون غیر استاندارد و استاندارد به ازای رگرسیون هر بعد از سرمایه اجتماعی بر ابعاد هویت دینی

متغیر ملاک	متغیر پیش‌بین	ضرایب غیر استاندارد		t	sig
		B	خطای استاندارد		
اعتقادی-اخلاقی	هنجارهای نهادی	۰.۹۴۲	۰.۳۱۲	۳.۰۱۴	۰.۰۰۳
	ساختمندی خودجوش	۰.۹۱۹	۰.۳۲۹	۲.۷۹۲	۰.۰۰۶
	برون‌زاد ساختمندی	۰.۲۶۰	۰.۳۶۴	۰.۷۱۴	۰.۴۷۶
	هنجارهای طبیعی	۱.۴۳۵	۰.۲۹۶	۴.۸۳۸	۰.۰۰۰
اخلاقی	هنجارهای نهادی	۰.۶۴۳	۰.۱۶۲	۳.۹۶۰	۰.۰۰۰
	ساختمندی خودجوش	۰.۶۵۱	۰.۱۷۱	۳.۸۰۶	۰.۰۰۰
	برون‌زاد ساختمندی	۰.۲۳۱	۰.۱۸۹	۱.۲۲۳	۰.۲۲۳
	هنجارهای طبیعی	۱.۰۹۸	۰.۱۵۴	۷.۱۲۳	۰.۰۰۰
کل دینداری	هنجارهای نهادی	۱.۵۸۵	۰.۴۴۹	۳.۵۲۶	۰.۰۰۱
	ساختمندی خودجوش	۱.۵۷۰	۰.۴۷۴	۳.۳۱۶	۰.۰۰۱
	برون‌زاد ساختمندی	۰.۴۹۱	۰.۵۲۳	۰.۹۳۸	۰.۳۴۹
	هنجارهای طبیعی	۲.۵۳۲	۰.۴۲۷	۵.۹۳۷	۰.۰۰۰

جدول ۴ ضرایب رگرسیون غیر استاندارد (B) و استاندارد (b) را به ازای رگرسیون هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی بر ابعاد هویت دینی نشان می‌دهد. همان‌گونه که ضرایب رگرسیون استاندارد نشان می‌دهند، در تمام ابعاد سرمایه اجتماعی فقط بُعد برون‌زاد ساختمندی وزن رگرسیون غیر معناداری بر ابعاد دینداری دارد و پیش‌بینی‌کننده مهمی نیست و از وزن b

کمی برخوردار است. در بقیه موارد، رابطه تمامی ابعاد سرمایه اجتماعی با تمام ابعاد دینداری معنادار است ($p < 0/01$). همان‌گونه که مشاهده می‌شود، تمام ضرایب رگرسیون مثبت است و نشان می‌دهد که بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با ابعاد دینداری ارتباط مثبت وجود دارد. بر اساس یافته‌های پژوهش می‌توان استدلال کرد که هنجارهای طبیعی بیشترین تأثیر را بر ابعاد هویت دینی و برونزاد ساختمندی کمترین تأثیر را بر روی همه مؤلفه‌های دینداری داشته است.

ز) بحث و نتیجه‌گیری

موضوع سرمایه اجتماعی و تقویت آن، یکی از مهم‌ترین مسائل در عصر جهانی شدن است؛ چرا که جهانی شدن و پیامدهای آن در ابعاد مختلف، وفاق ملی در جوامع، به ویژه جوامع چندفرهنگی را در معرض چالش قرار داده است. سرمایه اجتماعی اشاره به ارزشها، هنجارها و شبکه‌های ارتباطی میان اعضای یک گروه اجتماعی دارد که امکان همکاری و نیل به اهداف مشترک را برای آنها تسهیل می‌کند. پژوهشگران علوم اجتماعی عوامل مختلفی را در تکوین و تقویت سرمایه اجتماعی دخیل و مؤثر می‌دانند که یکی از آنها دین و هویت دینی است. میشل فوکو نیز از جمله اندیشمندانی است که نقش دین و باورهای دینی را بر سرمایه اجتماعی مؤثر می‌داند.

حاکم بودن نظام دینی سیاسی در ایران و جایگاه ارزشهای دینی در جامعه از جمله عواملی است که سبب شده است تا دین و باورهای دینی در تکوین سرمایه اجتماعی در ایران نقش مهمی داشته باشند. پرسش اساسی این پژوهش آن بود که دین و باورهای دینی (هویت دینی) چه نقشی در تکوین و تقویت سرمایه اجتماعی دارند؟ سعی شد به این پرسش بر مبنای نظریه فوکویاما از سرمایه اجتماعی که منابع سرمایه اجتماعی را به چهار سطح هنجارهای نهادی، ساختمندی خودجوش، برونزاد ساختمندی و هنجارهای طبیعی تقسیم می‌کند و دین و هویت دینی در زمره منابع بیرونی سرمایه اجتماعی قرار می‌دهد، پاسخ داده شود. بدین منظور تأثیر هویت دینی با تأکید بر دو مؤلفه مناسب مذهبی و بُعد اخلاقی بر سرمایه اجتماعی بر روی ۲۳۴ نفر از دختران و پسران دانشجوی دانشگاه اصفهان مورد سنجش قرار گرفت. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که بین میزان پایبندی به اصول مذهبی و

۴۵۱ $\blacklozenge$ بررسی رابطه دینداری و سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان دانشگاه اصفهان

سرمایه اجتماعی در دانشجویان مورد بررسی، ارتباط معناداری وجود دارد؛ هر چند ارتباط معناداری بین متغیر اخلاق بر سرمایه اجتماعی برونزاد ساختمندی مشاهده نشد، ولی در تمام ابعاد سرمایه اجتماعی، بُعد اعتقادی- مناسک مذهبی پیش‌بینی‌کننده مهم‌تری است و ارتباط بیشتری با مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی دارد. در مجموع، رابطه مناسک مذهبی با تمام ابعاد سرمایه اجتماعی معنادار است. یافته‌های تحقیق نشان داد که ارتباط مستقیمی بین سطح دینداری (هویت دینی) و سرمایه اجتماعی وجود دارد. بر اساس این یافته‌ها، می‌توان انتظار داشت در جوامع مذهبی مانند ایران، میزان سرمایه اجتماعی افراد بالاتر باشد.

در کل، نتایج تحقیق نشان داد عقاید مذهبی تأثیر مثبتی روی سرمایه اجتماعی دارد و سبب افزایش میزان سرمایه اجتماعی در سطح جامعه می‌شود؛ این نتیجه با یافته‌های حاصل از پژوهش‌های تجربی گذشته بیکر و اسمیت، ۲۰۱۰؛ هاپکینز، ۲۰۱۱) همسو است. نتایج این تحقیقات نشان داده که افراد با جهت‌گیری مذهبی از میزان سرمایه اجتماعی در حد بالایی قرار دارند و دین و مذهب تأثیر قابل ملاحظه‌ای در کنش‌های اجتماعی این افراد دارد. گفتنی است که چنین تحقیقاتی درباره نمونه‌های مختلف از نظر سنی، نژادی، سطح تحصیلات و... انجام شده است؛ با وجود این تفاوتها، همه آنها به این نتیجه رسیدند که میان دینداری، هویت دینی و سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد. این شباهت بین نتایج نشان می‌دهد با وجود تفاوت فرهنگی و تفاوت در تعریف از مذهب در فرهنگها و نژادهای مختلف، بازهم میان گرایش مذهب و افزایش سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد. در مجموع می‌توان گفت یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین عوامل برقراری وفاق اجتماعی، بالا بردن میزان سرمایه اجتماعی در بین اقشار مختلف جامعه است. در این میان، افزایش میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان، به عنوان یکی از قشرهای جوان جامعه که پتانسیل بالایی برای شرکت در فعالیتهای اجتماعی و سیاسی دارند، از اهمیت خاصی برخوردار است که بر اساس یافته‌های تحقیق، دینداری و باورهای مذهبی (هویت دینی) نقش تعیین‌کننده‌ای در میزان سرمایه اجتماعی آنها دارد. به عبارت دیگر؛ هر اندازه که میزان پابندی افراد به دین و آموزه‌های دینی بیشتر باشد، به همان میزان نیز از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردارند. بنابر این، بهترین راهکار در جهت افزایش سرمایه

اجتماعی جوانان، به ویژه دانشجویان، نهادینه کردن آموزه‌های دینی در وجود آنهاست. این امر، نیازمند همکاری تمامی نهادهای فرهنگی در سطح ملی است.

Archive of SID

منابع

- آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۲)؛ تهیه و ساخت آزمونهای جهت گیری مذهبی با تأکید بر اسلام، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- الوانی، مهدی و میرعلی تقوی (۱۳۸۰)؛ «سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها»، فصلنامه مدیریت، ش ۳۴.
- ایوانز، دیوید (۱۳۸۰)؛ «بررسی مجدد رابطه دین و جرم»، ترجمه علی سلیمی، حوزه و دانشگاه، ش ۲۳.
- پارسونز، تالکوت (۱۳۷۹)؛ ساختهای منطقی جامعه‌شناسی دینی ماکس وبر در عقلانیت و آزادی، ترجمه یدالله موقنی و احمد تدین، تهران، هرمس.
- سروش، مریم و حسین افراسیابی (۱۳۸۹)؛ «سرمایه اجتماعی، هویت و مشارکت اجتماعی جوانان شیراز»، فصلنامه تخصصی پژوهش، جوانان و جامعه، ش ۵.
- شجاعی زند، علیرضا (۱۳۸۴)؛ «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، ش ۱.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۸۴)؛ «سنجش دینداری و ارزیابی مدل اندازه‌گیری آن»، گزیده مقالات همایش مبانی نظری و روان‌سنجی مقیاسهای دینی، [بی‌جا]، [بی‌نا].
- علینی، محمد (۱۳۹۱)؛ سرمایه اجتماعی در آموزه‌های اسلامی، قم، دانشگاه باقر العلوم.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)؛ پایان نظم، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران، اطلس.
- قاسمی، وحید و زهرا امیری اسفرجانی (۱۳۸۹)؛ «تبیین جامعه‌شناختی تأثیر دینداری بر سرمایه اجتماعی درون‌گروهی: مطالعه موردی شهر اصفهان»، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و دوم، ش ۲.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷)؛ بنیادهای نظریه کنش، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نی.
- Baker, Christopher & Gerg Smith (2010). **Spiritual, Religious and Social Capital Exploring their Dimensions and their Relationship with Faith Based Motivation and Participation in UK Civil Society.**

Paper Presented at the BSA Sociology of Religion Group Conference, Edinburgh, April 2011.

- Candland, Christopher (2001). **“Faith as Social Capital: Religion and Community Development in Southern Asia”**. *Policy Sciences*, Vol. 33.
- Fukuyama, Francis (1999). **Social Capital and Civil Society**. Washington D.C., International Money Fund Conference on Second Generation Reform.
- Hopkins, Nick (2011). **“Religion and Social Capital: Identity Matters”**. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, J. Community Appl. Soc. Psychol., 21: 528–540.
- Pearce, Lisa D. & William Axinn (1998). **“The Impact of Family Religious Life on the Quality of Mother-Child Relations”**. *American Sociological Review*, Vol. 63.
- Wuthnow, R. (2002). **“Religious Involvement and Status-Bridging Social Capital”**. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.41.

Archive of SID